

Yunus Emre'nin Şiirlerinden Kazakçanın Söz Varlığına Genel Bir Bakış

An Overview of Kazakh Vocabulary from Yunus Emre Poems

Dr. Emin OBA

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty-Kazakistan

Orcid ID: 0000-0002-5299-8023

Hulisi GÜRBÜZ

İstanbul-Türkiye

Orcid ID: 0000-0002-8151-3558

ÖZET

Türk Dil Tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Yunus Emre, bıraktığı eserlerle dönemin diline ve kültürüne önemli katkılar sunmuştur. Yunus Emre'nin şiirlerinin dili, Batı Türkçesi (Beylikler Devri Türkçesi veya Eski Anadolu Türkçesi) olarak kabul görmektedir. Yunus Emre Türkçeciliğiyle kendi döneminde olduğu kadar, kendisinden sonraki dönemlerde de büyük bir öneme sahip olmuş ve ilham kaynağı olmuştur. Bu çalışmada, Yunus Emre'nin şiirlerindeki söz varlığı ile Kazakçanın söz varlığı arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu doğrultuda Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen a- harfiyle başlayan kelimeler ele alınmış ve Kazakçadaki şekilleri verilmiştir. Burada amaç, her iki dil kullanımının da benzer kökten çıktığını belirtmek ve bu iki dil arasındaki ses ve dönem farklılıklarını göstermektir. Bununla birlikte yine bu çalışmada hem Yunus Emre'nin şiirlerinin dili ile hem de Kazakçanın söz varlığında ortak görülen kelimeler, Türkçenin tarihi dönemleri ile de mukayese edilecektir. Hatta bu kelimelerin Eski Türkçe şekilleri de yeri geldiğince belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kazakça, söz varlığı, karşılaştırma.

ABSTRACT

Yunus Emre, one of the important figures of Turkish Language History, made important contributions to the language and culture of the period with the works he left. The language of Yunus Emre's poems is accepted as Western Turkish (Principal Period Turkish or Old Anatolian Turkish). Yunus Emre, with his Turkish language, has been of great importance and inspiration in the periods after him as well as in his own period. In this study, a comparison was made between the vocabulary of Yunus Emre's poems and the vocabulary of Kazakh. In this direction, the words starting with the letter a- in Yunus Emre's poems were handled and their Kazakh forms were given. The aim here is to indicate that the use of both languages comes from similar roots and to show the phonetic and period differences between these two languages. However, in this study, the words that are common to both the language of Yunus Emre's poems and the vocabulary of Kazakh will be compared with the historical periods of Turkish. In fact, the Old Turkish forms of these words will be indicated as appropriate.

Key words: Kazakh, vocabulary, comparison.

GİRİŞ

Türk Edebiyatının önemli mutasavvıflarından biri olan Yunus Emre'nin hayatı ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Kendisiyle ilgili tarihi kaynaklarda verilen bilgilerin eksik ve yetersiz olmasından dolayı, hayatı hakkında bilgiler menkıbelerden ibarettir. Ancak bu tür menkıbevi bilgiler rivayetlere dayandığı için itibar edilmemektedir. Genellikle kabul edilen doğum ve ölüm tarihleri 1241-1320'dir. Ayrıca yaşamı ile ilgili bilgileri şiirlerinde de görmekteyiz (Aksan, 2005, s. 19).

Yunus Emre, 13. yüzyılın ortaları ile 14. yüzyılın başları arasında yaşamıştır. Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nin egemenliğinin zayıflayarak çeşitli beyliklerin güçlenmeye başladığı

dönemdir. Yunus Emre de bu dönemde, Moğol istilasından sonraki dönemde, yaşamıştır. Bu dönem Türk dili tarihi açısından bir geçiş dönemi olduğu gibi dil açısından da bir geçiş dönemidir. Özellikle dönemin edebi dili olarak kabul gören Farsça'dan da Türkçe'ye geçişin başladığı devirdir. Bundan dolayı Yunus Emre'nin diline "sade" ve "arı" bir dil demek pek mümkün değildir. Çünkü Yunus'un kullandığı dilde Eski Türkçe kelimeler, Anadolu coğrafyasında oluşan yeni kelimelerle Arapça ve Farsça kelimeler ve terkipler bir arada bulunmaktadır. Caferoğlu "Yunus'un kullandığı dilde Türkçe kelime tabakalaşmasının görüldüğünü ve farklı kaynaklardan bir nevi derlemelerden izler taşıdığını belirtmiştir. Bununla birlikte, kullandığı dilde başlangıçta Orta Asya dil unsurlarının ağır bastığını ancak zamanla Anadolu muhitindeki yeni yeni sinonimik kelimelerin türetildiğini" de söylemiştir (Caferoğlu, 1972, s. 4).

Yunus Emre'nin yaşadığı dönemin diline çeşitli araştırmacılar farklı isimler vermiştir. Bunlar; Eski Anadolu Türkçesi, Eski Oğuz Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi, Beylikler Devri Türkçesi gibi.

Yunus'un eserlerinin dilini Beylikler Devri Türkçesi içerisinde değerlendirmek daha uygundur. Çünkü Korkmaz bu devrin Türkçesi hakkında şunları söylemektedir; "Beylikler Devri Türkçesi, konuşma dilinin yazı diline aktarılması yolu ile kurulmuş olduğundan, bu devir Türkçesinde konuşma dili ile yazı dili arasında genel bir paralellik müşahede edilmektedir" (Korkmaz, 1995, s. 9). Bu doğrultuda Yunus Emre'nin şiirlerinde konuşma dilinde kullanılan kelimeler ile yazı dilinde bulunan kelimelerin iç içe girdiği görülmektedir. Örneğin; *cennet-uçmak*, *cehennem-tamu*, *yazık-günah*, *zehir-agu* gibi.

Yunus'un Türkçesini, Türkçe kelimeler açısından değerlendirecek olursak, en eski Türkçe metinlerde geçen kelimeler bile bu dönemin dilinde de önemli bir değişime uğramadan yaşadığı görülmektedir. Örneğin, 8. yüzyıl Köktürk dönemi metinlerinde geçen *yay* "yaz mevsimi", 13. yüzyıl Yunus Emre'nin şiirlerinde aynı şekilde ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

Her dem bayramdurur bana

Yayım kışım yeni bahar (Tatçı, 1990, s. 540)

Yine Eski Türk dönemi metinlerinde geçen *karag / karak* "göz bebeği, bakış, göz" kelimesi, Yunus'un şiirlerinde aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Gördün ki bir derviş gelir

Yüz ur onun kademine

Senden şey'ullah edilecek

Kaşın karagın çatmagıl (Tatçı, 1990, s. 674)

Bugün Türk lehçeleri içerisinde Kuzey-Batı (Kıpçak) grubu içerisinde yer alan Kazakça, konuşulduğu coğrafyanın büyüklüğü, kelime hazinesi, anlatım imkânlarının zenginliği ve tarihi macerasıyla her daim araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Kazakçanın bugünkü söz varlığını oluşturan kelime kadrosu Türkçe kökenli kelimeler ve bu kelimelerin türevleridir. Bu çalışmada Yunus Emre'nin şiirlerinin söz varlığı ile Kazakçanın söz varlığı arasında bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme Yunus Emre'de a- ile başlayan Türkçe sözlerin, Kazakçadaki kullanım şeklinin gösterilmesidir. Burada verilen kelimeler sadece Yunus Emre'nin şiirlerinde ve Kazakçada nasıl geçiyorsa o şekilde kaynaklarıyla birlikte verilmiştir. Tabi ki verilen bu kelimeler Türk dil tarihinin bütün dönemlerinde (ET, Uyg. Kıp. Çağ., EAT) ve bugünkü Çağdaş lehçelerde görülmektedir. Ancak biz sadece Yunus Emre'nin dilinde Türkçe kelimeleri ve Kazakçadaki kelimeleri mukayese etmek amacıyla böyle bir yol izledik.

ağ : (< ET ak) “ak, beyaz” (Tatçı, 1990, s. 1157; Timurtaş, 1972, s. 184), Kzk. **ak** “ak, beyaz” (Koç, 2003, s. 34; Bayniyazov, 2007, s. 20).

ağ- “ağmak, aşmak, yükselmek, çıkmak” (Tatçı, 1990, s. 1157; Timurtaş, 1972, s. 184), Kzk. **av-** “ağmak, aşmak, yükselmek; belirlemek” (Koç, 2003, s. 55; Oba, 2020, s. 44).

ağaç at : “tabut; sal” (Tatçı, 1990, s. 1157; Timurtaş, 1972, s. 184), Kzk. **ağaç at** “tabut” (KTAS, 2005, s. 17).

ağu “zehir, ağı” (Tatçı, 1990, s. 1157; Timurtaş, 1972, s. 184), Kzk. **uv** “zehir” (Koç, 2003, s. 577; Oba, 2020, s. 405).

ağup - dön- (< ET ağna-) “yuvarlanmak, sağa-sola hareket etmek” (Tatçı, 1990, s. 1157); Kzk. **avna-** “hayvanların yere yatıp yuvarlanması, debelenmek, ağnamak; düşmek, devrilmek” (Koç, 2003, s. 56; Oba, 2020, s. 46).

ağça “akçe, para” (Timurtaş, 1972, s. 184), Kzk. **ağşa** “akçe, para” (Koç, 2003, s. 37; Bayniyazov, 2007, s. 21; Oba, 2020, s. 22).

ak- “saldırmak, hücum etmek, yürüme; meyletmek” (Tatçı, 1990, s. 1158; Timurtaş, 1972, s. 184); Kzk. **ak-** “akmak, su akıp gitmek” (Koç, 2003, s. 35; Bayniyazov, 2007, s. 23).

alda- “aldatmak, kandırmak, yalana inandırmak” (Tatçı, 1990, s. 1158; Timurtaş, 1972, s. 184), Kzk. **alda-** “aldatmak, kandırmak” (Koç, 2003, s. 40; Bayniyazov, 2007, s. 30).

aldanğuç “aldatıcı” (Tatçı, 1990, s. 1158; Timurtaş, 1972, s. 184), Kzk. **aldanğış** “aldatıcı, çabuk inanan, saf” (Iskakov, Tom I, s. 399).

alış- “yardımlaşmak, dostluk kurmak” (Timurtaş, 1972, s. 184), Kzk. **alış-** “almakta yardım etmek, yardımlaşmak” (Iskakov, Tom I, s. 474).

alkış “övme, övgü” (Gölpınarlı, 2019, s. 434), Kzk. **algıs** “övgü, şükranlarını sunma, iyi dilek, temenni” (Koç, 2003, s. 40; Oba, 2020, s. 23).

an- “anmak, hatırlamak, sözünü etmek” (Tatçı, 1990, s. 1159; Timurtaş, 1972, s. 185), Kzk. **an-** “anmak, hatırlamak, zikretmek” (Oba, 2020, s. 27).

ar- “yorulmak” (Tatçı, 1990, s. 1160; Timurtaş, 1972, s. 185), Kzk. **ar-** “yorulmak, dermansız kalmak” (Oba, 2020, s. 31).

ara “yer, mekan, o yerde, orada, arada” (Gölpınarlı, 2019, s. 435), Kzk. **ara** “arada, arasında” (Oba, 2020, s. 31).

arı (< ET arığ) “temiz, saf” (Tatçı, 1990, s. 1160; Timurtaş, 1972, s. 185), Kzk. **aruv** “temiz, pak, saf” (Koç, 2003, s. 51; Oba, 2020, s. 36).

arılık “temizlik, saflık” (Gölpınarlı, 2019, s. 435), Kzk. **aruvlık** “temizlik, saflık, paklık” (Oba, 2020, s. 36).

arıt- “arıtmak, temizlemek” (Gölpınarlı, 2019, s. 435; Tatçı, 1990, s. 1160), Kzk. **arıt-** “arıtmak, temizlemek” (Oba, 2020, s. 38).

artık, artuğ “başka, gayrı, fazla” (Gölpınarlı, 2019, s. 435; Timurtaş, 1972, s. 185; Tatçı, 1990, s. 1160), Kzk. **artık** “fazla, artık” (Koç, 2003, s. 51; Oba, 2020, s. 35).

artur- “artırmak, fazlalaştırmak” (Timurtaş, 1972, s. 185), Kzk. **artır-** (< art- + tır-) “artırmak, fazlalaştırmak” (Oba, 2020, s. 34).

aru “arı, bal arası” (Timurtaş, 1972, s. 185), Kzk. **ara** “bal arısı, arı” (Koç, 2003, s. 48; Bayniyazov, 2007, s. 50; Oba, 2020, s. 31).

aş “aş, yemek” (Tatçı, 1990, s. 1160; Timurtaş, 1972, s. 186), Kzk. **as** “aş, yemek” (Koç, 2003, s. 52; Bayniyazov, 2007, s. 57).

aş- “aşmak, geçmek, ilerlemek” (Tatçı, 1990, s. 1160; Timurtaş, 1972, s. 186; Gölpınarlı, 2019, s. 435), Kzk. **as-** “geçmek, ilerlemek, aşmak” (Koç, 2003, s. 52; Bayniyazov, 2007, s. 59).

aşık- (< ET aşuq-) “acele etmek” (Tatçı, 1990, s. 1160), Kzk. **asıq-** “acele etmek” (Koç, 2003, s. 53; Bayniyazov, 2007, s. 3).

aşur- “aşırarak, geçirmek” (Tatçı, 1990, s. 1161; Timurtaş, 1972, s. 186), Kzk. **asur-** “aşırarak, geçirmek” (Oba, 2020, s. 40; Bayniyazov, 2007, s. 58).

ata “baba” (Timurtaş, 1972, s. 186), Kzk. **ata** “ata, baba, ced, soy” (Koç, 2003, s. 54; Bayniyazov, 2007, s. 59).

avun- “oyalanmak” (Gölpınarlı, 2019: 436), Kzk. **avin-, uvan-** “kanmak, avunmak, teselli bulmak, çocuğu teselli etmek” (KTAS, 2005: 87).

ayaq (< ET ağaq) “ayak” (Tatçı, 1990, s. 1161; Timurtaş, 1972, s. 186), Kzk. **ayaq** “ayak; son” (Koç, 2003, s. 58; Bayniyazov, 2007, s. 64).

ayıt- “söylemek, demek, hitap etmek” (Gölpınarlı, 2019, s. 436), Kzk. **ayt-** “söylemek, demek” (Koç, 2003, s. 32; Oba, 2020, s. 20).

ayrık (< ET adruk) “ayrı, başka, gayrı” (Tatçı, 1990, s. 1161; Timurtaş, 1972, s. 186), Kzk. **ayrık** “ayrık, başka” (Oba, 2020, s. 20).

ayuk, ayık (< adıg) “aklı başında, uyanık” (Tatçı, 1990, s. 1161), Kzk. **ayık** “ayık, akli başında” (Oba, 2020, s. 20).

az- “şaşırmak, sapıtmak, yoldan çıkmak, ayrılmak, sapkınlığa düşmek” (Tatçı, 1990, s. 1161; Gölpınarlı, 2019, s. 436), Kzk. **az-** “azmak, yoldan çıkmak” (Koç, 2003, s. 27; Bayniyazov, 2007, s. 71; Oba, 2020, s. 16).

azdur- “bozmak, yoldan çıkartmak” (Tatçı, 1990, s. 1161; Timurtaş, 1972, s. 186), Kzk. **azdur-** “yoldan çıkartmak, azdırmak, caydırmak” (Koç, 2003, s. 28; Oba, 2020, s. 17).

azık, azuq “erzak, yiyecek” (Tatçı, 1990, s. 1161; Timurtaş, 1972, s. 186), Kzk. **azık** “azık, yiyecek, gıda” (Koç, 2003, s. 29; Oba, 2020, s. 18).

Sonuç

Yukarıda, Yunus Emre'nin şiirlerinde verilen kelimeler Türkçe kökenli olanlar arasından seçilmiştir. Bu kelimeler Yunus Emre'nin Şiirlerinden Kazakçanın söz varlığına mukayese amacıyla verilmiştir. Bunun sonucunda görüldüğü üzere her iki dönemde de Eski Türkçeden veya Türkçenin diğer Tarihi dönemlerinden olsun, kelimeler aslını korumaktadır veya kendi dönemin dil yapısına uygun şekle bürünmüştür.

Yukarıda belirtilen kelimeler arasında dikkat çekenlerden kelimeler biri Yunus Emre'de geçen *ağup-dön*- “debelenmek, yuvarlanmak” kelimesidir. Bu kelime ET metinlerde *ağna*- şeklinde geçmektedir. Ancak Yunus Emre'de *ağup*- < ağ(ı)n(a)- + -up şeklinde olmalıdır. Ancak hece ölçüsünü tutturmak amacıyla kelimeyi *ağup* şekline dönüştürmüştür. ET *ağna*- şeklinin yanında KB 6613: *ağına*- “debelenmek” (*biligsiz sıgun sen ağınap yora*) şekli de görülmektedir.

Yunus Emre'de dikkat çeken diğer bir kelime de *ağaç at* “tabut” kelimesidir. Bu kelime Kazakçanın genel konuşma dilinde kullanılmayıp bunun yerine Arapçadan alınan *tabıt* “tabut” kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca kelime birçok sözlükte görülmemekte ağızlar sözlüğünde görülmektedir.

Yukarıda verilen kelimelerin hemen hepsi Türk dilinin Tarihi dönemlerin hemen hepsinde görülmektedir. Ancak bu çalışmada Yunus Emre'nin şiir dili ile Kazakçanın söz varlığındaki benzer kelimeleri mukayese etmek amacıyla sadece bu iki dönemde geçen kelimeler belirtilmiştir. Diğer Tarihi dönem ve eserler belirtilmemiştir. Burada çıkan sonuç Yunus Emre'nin dili her ne kadar Batı Türkçesi (Beylikler Devri Türkçesi) olsa da her iki döneminde aslı ET'ye dayanmaktadır. Bundan dolayı ortak kelimeler görülmektedir.

Kaynakça

Akdemir, Yaşar, Hasan Kavruk (2012), Yunus Emre'de Türkçe, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer, p. 115-125, Ankara.

Akdemir, Yaşar (2013), Yunus Emre'de Kelime Kadrosu, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer, p. 429-458, Ankara.

Aksan, Doğan, (2002), *Yunus Emre Şirinin Gücü*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Bayniyazov, Ayabek, Janar Bayniyazova (2007), *Türkçe-Kazakça Sözdik*, Almatı.

Caferoğlu, Ahmet (1972), Yunus Emre'de Arkaik Unsurlar, *TDED*, c. XX, s. 1-10.

Dede, Behçet (1990), *Yunus Emre'nin Eserlerinin Tahlili*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Gölpınarlı, Abdalbaki (2019), *Yunus Emre - Hayatı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Iskakov, A. (2011), *Kazak Edebi Tiliniñ Sözdigi -15 Tom*, Almatı.

Kaliyev, G., vd. (2005), *Kazak Tiliniñ Aymaktık Sözdigi*, Almatı: Arıs.

Koç, Kenan, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (1995), Anadolu Yazı Dilinin Tarihî Gelişmesinde Beylikler Türkçesinin Yeri, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar C.1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Oba, Emin (2014), Kazak Türkçesindeki Arapça ve Farsça Kelimelerin Fonetik Değişimleri, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/6 Spring, p. 797-806, Ankara.

Oba, Emin (2020), *Kazakçanın Tarihi Türk Dillerine Göre Söz Varlığı*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

Oba, Emin (2020), Eski Türkçeden Kazak Türkçesine Söz Varlığı: A- ile Başlayan Türkçe Sözler, *International Journal of Language Academy*, Volume 8/5 December, p. 144/156.

Özer, Hasan, Yağmur Demirtaş (2018), Yunus Emre divanında Geçen İkilemeler Üzerine, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 60, c.: 11, s. 163-171.

Tatçı, Mustafa (1990), *Yunus Emre Divanı (İnceleme-Metin) I-II*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Tekin T., Mehmet Ölmez (2014), *Türk Dilleri -Giriş-*, Ankara: BilgeSu.

Timurtaş, Faruk Kadir (1972), *Yunus Emre Divanı*, İstanbul: Kervan kitapçılık.

Kısaltmalar

Çağ.: Çağatayca

DLT: Divan-1 Lügati'ti-Türk

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ET: Eski Türkçe

Kıp. : Kıpçakça

KTS: Kazak Tiliniñ Aymaktık Sözdigi

Kzk.: Kazakça

KB: Kutadgu Bilig

Uyg. : Uygurca